

SZABÓ DEZSŐ

Mikor nevét leírom, lehetetlen arra nem gondolnom, hogy mennyire korának gyermeke. Gyermeke ennek a kornak, amely fejtetőre állított minden régi értéket; trónokat separt el, végzetintéző ollójával országok térképét vagdosta szét, és mindezek tetejébe földülta magának az embernek lelki életét is. És mint nagy föld-rengések után minden inog, még akkor is, mikor a rögök forradalmi hulláma már lecsendesült, úgy a mai időkben is még mindig a labilitások, a kiszámíthatatlan hová-lengések világában élünk, noha a háborúk pusztító örülete elvonult fejük fölül.

A bizonytalanságoknak ebben a kietlen levegőjében senki sem érzi magát annyira elemében, mint Szabó Dezső, annál inkább, mert nem is ő követte kora élet-szemléletét, hanem úgyszólván a kor igazodott az ő ösztönös, vele született ízléséhez. Az, amit Szabó Dezső forradalmiságának neveznek, megvolt benne már a békeidők teljében is, mikor még a társadalmi rengések természetéről és méreteiről senkinek fogalma sem lehetett. Szabó Dezső már akkor is „forradalmat” csinált. Finnugor nyelvésznek indult, s egyszerre csak minden elfogadható magyarázat nélkül elégette ruhás-szekrényét megtöltő céduláit, amelyeken egy készülő vogul nyelvtan vagy szótár elemei voltak följegyezve. Erre az autodaféra — amelyben Szabó Dezső, a finnugor nyelvész örökre elporladt — meghívta barátait, s velük együtt az égő papírkák felett puncsot melegített. Ez a színházi kézmozdulat azonban csak bevezetője volt Szabó Dezső irodalmi pályájának. Vidéki tanárkodásának mindegyik állomásán új színjátékot rendezett, nem a közönség, hanem saját kedve betöltésére. Székesfehérváron kezdte publicisztai és szónoki pályáját. Ennek a kis városnak közönsége ismerte meg először

Szabó Dezsőnek talán legnagyobb képességét: a szóval, az érzésekkel fölényesen bánó szónoki művészetét. Elég volt valahol csak két-három hónapot töltenie, s már mindenki róla beszélt. A legkisebb város legmegfagyottabb társadalmi életét is mozgásba tudta hozni, és kis dióhéjakban tengeri morajlások visszhangját ébresztette föl.

Háború előtti élete valóságos bolyongás egyik vidéki városból a másikba. Egy állandó pontja van, életének egy forró kiterjeszkedése: Párizs, és rajta keresztül a világműveltség legszebb álmai. Szegényes útipoggyászában Párizsból hozta hangszereit, amelyeken ezeket az álmait megjátszhatta: a nyugati Európa majd mindegyik nyelvén írott könyveit. Mindig kis városokban élt, s talán ez is növelte természetes hajlamát, hogy csattanókban, messzire terjedő anekdotákban éljen, mert a nagyvárosok figyelmét, a nagyvárosi élet műveltségi közönségét így könnyebben szerezhette meg magának.

Irodalmi föllépése is ilyen mindenki eiőt emlékezetes csattanó volt: nyílt levél Tisza Istvánhoz, a *Nyugat* hasábjain. Ettől az időtől fogva állandóan írt tanulmányokat, novellákat a budapesti folyóiratokba. Háború alatt Ungváron figyelte meg a mámoros pusztítás szörnyű gépezetét. Itt írt első regénye, a *Nincs menekvés*, inkább írók körében keltett feltűnést, amíg a kommunizmus végső napjaiban megjelent *Az elsodort falu* nevért országosan ismertté tette.

Már az eddig mondottakból is világos, amit különben Szabó Dezső akármelyik művének elolvasása csak megerősít, hogy életére, mint irodalmi fejlődésére, legjellemzőbb képzetének szertelensége. Itt növelte, itt táplálta a kolozsvári református gimnázium padjai közt Jókain, Victor Hugón s minden számára hozzáférhető romantikusan keresztül amúgy is nagy érzékenységu képzetét, s olyan gyermekkorban, amely előtt a valóság legkisebb ajtajai is zárva voltak, ellenben az álmodozás legnagyobb aranykapui is kitérültek. És azt íhiszem, hogy már itt, a való életnek és az álomvilágnak már ez első, mélységes szakadékában megedződött benne a szándék, a heroikus akarat, hogy amit

elképzel, azt valóra is váltsa. Talán ebben az egy tekintetben székel; ebben az egy elszánásban aztán végzetesen kihat életének s írói pályafutásának fejlődésére.

A szertelen elképzelés és a rögtöni megvalósítás imperatív kényszere Szabó Dezső képzeletének különösen egocentrikus színezetet ad. Mindent, amit csak átél vagy megálmod, magára vonatkoztat. A teremtő képzeleteknek sajátága, hogy önmagukat a természetté, az emberiséggé, az egész világgá élik. A Szabó Dezső-féle egocentrikus képzeletet ezzel ellentétben az jellemzi, hogy a természetet, az emberiséget, az egész világot Szabó Dezsővé akarja élni. Líra volna ez, ha nem tár sulna a leghevesebb cselekvő vággyal. Emberek megváltásáig, nagy akciókig érne föl, ha nem pusztán csak álmokon alapulna. Ha a cselekvő, az agitátor Szabó Dezső lép előtérbe, tüstént elveszíti az eszmék és valóság közötti kapcsolatokat, s önmagát regényhősnek játssza meg. Ha az író Szabó Dezső hajlik az élet felé, hogy lavinaszerűleg hőmpölygő nyelvezetében megörökítse: mindig és mindenütt csak önmagát látja meg. Nem ábrázolni akar, hanem jellemeket alkotni. Eszményképe az életen felül álló hős, de ezt annyira csak önmagában tudja látni, hogy mintegy egész testével, egész lényével elállja az utat a különben érdekes külön kép elől, amit az életről nyújtani akar. Ezért nincsenek nagy regényeinek, Az *elsodort falunak*, a *Cso-dálatos életemek* hősei, csak mellékalakjai. Mindent jól meglát és mindent jól ábrázol az emberben, ami kuriózum, de semmit sem tud elmélyíteni, jelentőségessé tenni, ami emberfeletti vagy általánosan emberi. Képzelete Victor Hugo romantikájában — és nem a székel y földben — verte első gyökérszálát, s azóta végigélhette minden idők és minden irodalmak élményeit, de az első talaj nedvét, táplálékát és színezetét nem tudta kivetni magából.

Ezért olyan egzaltált, különös világ az, amely Szabó Dezső műveiben élénk tárul. A mindennapi életet mintegy jóllakatja előbb borral, mielőtt tollára venné. Mámorba szédülve él úgyszólván minden egyes alakja, de ittas itt minden: az egész természet, városok és falvak

s a világ felé boruló egész világegyetem. Ez a mámor, Szabó Dezső képzeletének ez az étellel, természettel ölelkező panteisztikus lírája a legmegkapóbb, legmagávalragadóbb műveiben.

Regényei a maguk egészében mindig többet jelentenek, mint egyes részletekben. Nagy, kiszélesített versekként hatnak, amelyeknek mindenik sorában él az ihlet heve. Maradandóságuk, értékük éppen azért szorosan összefügg írójuk érvényesülésével s az eszmék életerejével, amelyeket szuggerál.

Éppen ezek miatt a szoros kapcsolatok miatt Szabó Dezsőről ma végleges ítéletet mondani bajos volna. Nincs ma élő magyar író, aki nagyobb végletek között mozogna, mint ő, s akinek írói és emberi értéke a véleménykülönbségeknek nagyobb latitűdjét elviselné, mint az övé. Mindez levezethető különös emberi és írói vonásaiból, amelyeknél fogva műveivel fedi emberi szertelenségeit. Annyi bizonyos, hogy a jövőnek, ha értékeit leméri, együtt kell mérlegre dobnia Szabó Dezsőt, az embert, a kritikust, az írókat és az eszmék vakmerő harcosát.